

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ БУЛІНГУ ЯК ЧИННИКА ПСИХОТРАВМИ ДЕПРИВОВАНИХ ДІТЕЙ

Гошовська Дарія

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна

Hoshovska.Darija@vnu.edu.ua

ORCID : <http://orcid.org/0000-0003-2675-8015>

Гошовський Ярослав

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна

Hoshovskyj.Jaroslav@vnu.edu.ua

ORCID : <https://orcid.org/0000-0003-1026-386X>

Мета. У статті здійснено аналітичний огляд основних методологічних засад вивчення булінгу як детермінанти психотравмування депривованих дітей.

Методи. Для забезпечення реалізації мети дослідження застосовано методи науково-теоретичного вивчення: аналіз, синтез, узагальнення, що дало підстави презентувати ключові методологічні підходи до вивчення особливостей психотравми у депривованих булінгованих дітей.

Результати. Загальна підвищена геополітична агресивність, зокрема воєнний стан, зумовлюють переживання дітьми підвищеного рівня нервово-психічної напруженості, тривожності, фрустрованості, психоемоційного вигорання, що може слугувати як причиною появи психотравми, так і посилення булінгу. Емоційне і психофізичне насильство нівелює гармонійність міжособистісного спілкування, болісно й деструктивно впливає на гуманність взаємин і особливо гостро проявляється в умовах різновидової депривації.

Висновки. Булінгування і психотравмування депривованої дитини потребують різнобічного методологічного вивчення як для осмислення функціональної самантики цих феноменів, так і для їхньої психопрофілактики та психокорекції. Поміж різних методологічних підходів вітчизняний генетично-психологічний ревіталізаційний підхід видається одним із найрезультативніших. Культивування базових положень про рух як саморух, ампліфікацію, самодетермінацію, ревіталізацію тощо сприяє розробці ефективної та результативної допомоги особистості, яка перебуває в ускладнених і депривованих екзистенційних станах і ситуаціях. Генетично-психологічна парадигма культивує медіально-рефлексійне вирішення проблем

боулінгу, а також допомагає послабити негативні наслідки психотравми й віктимізації депривованих дітей.

Ключові слова : методологія, психотравма, булінг, депривація, агресія, психотравмівний вплив, емоційне й фізичне насилля, генетично-психологічний ревіталізаційний підхід.

Daria Hoshovska, Yaroslav Hoshovskiy. Methodological approaches to the study of bullying as a factor in the psychological trauma of deprived children.

Purpose: The article provides an analytical review of the main methodological principles of the studying of bullying as a determinant of psychological trauma in deprived children.

Methods. To ensure the implementation of the research goal, the following methods of scientific and theoretical study were applied: analysis, synthesis, generalization, which gave grounds to present key methodological approaches to studying the features of psychotrauma in deprived bullied children.

Results. Generally increased geopolitical aggressiveness, in particular martial law, cause children to experience an increased level of neuropsychiatric tension, anxiety, frustration, psychoemotional burnout, which can serve as a cause of both the appearance of psychotrauma and the intensification of bullying. Emotional and psychophysical violence negates the harmony of interpersonal communication, has a painful and destructive affect on the humanity of the relationships and is especially acutely manifested in conditions of various deprivations.

Conclusions. Bullying and psychological trauma of a deprived child require a multifaceted methodological study both for understanding the functional semantics of these phenomena and for their psychoprophylaxis and psychocorrection. Among various methodological approaches, the domestic genetic-psychological revitalization approach seems to be one of the most effective. Cultivation of basic provisions about movement as self-movement, amplification, self-determination, revitalization, etc. contributes to the development of effective and productive assistance to an individual who is in complicated and deprived existential states and situations. The genetic-psychological paradigm cultivates a medial-reflexive solution to the problems of bullying, and also helps to weaken the negative consequences of psychological trauma and victimization of deprived children.

Keywords: methodology, trauma, bullying, deprivation, aggression, traumatic impact, emotional and physical violence, genetic-psychological revitalization approach.

Вступ. Однією з нагальних проблем вітчизняного соціуму, екзистенція якого перебігає у час глобальних геополітичних змін на зламі тисячоліть, зокрема в умовах тривалої російсько-української війни, постає агресія як споконвічний і тотальний феномен. Загальне тло агресивності, гострі і травмогенні виклики воєнного періоду,

соціетальні мутації та інші чинники активно стимулюють прояви булінгу – небезпечного і сегрегаційного явища, яке руйнує гуманність і партнерство, емпатію і взаємодопомогу. Як модифікація базальної агресії людини булінг знеособлює соціально-перцептивну сутність міжособистісних взаємин, культивує емоційне й фізичне насилля, намагається реанімувати у системі морально-духовної парадигми спілкування і співжиття хибну й егоїстичну тезу «*Homo homini lupus est*» (людина людині – вовк).

Окремого наукового статусу набуває окреслена проблематика в контексті вивчення психологічних особливостей дітей, життєдіяльність яких перебігає в режимі різновидової депривації. Беззаперечно, депривація постає надзвичайно потужною гальмівною детермінантою психо- і соціогенези знедолених дітей, а булінг у свою чергу відіграє додаткову посилену травмогенну роль у легенді їхнього ускладненого життєвого шляху.

Загалом, ми виходимо з усталеного положення про трирівневий характер системної методології, згідно з яким аналізований феномен доцільно розглядати крізь призму: 1) загальної методології як своєрідного філософсько-психологічного обрамлення досліджуваного явища з урахуванням «класичних» та інноваційних сцієнтичних парадигм (у нашому випадку – психоаналітичні, біхевіористські, гештальтпсихологічні, генетично-психологічні та ін. теорії); 2) галузевої методології як осмислення в контексті якомога більшої кількості різних сфер психологічного знання (у нашому випадку – синтез безпосередньо «дотичних» галузей : психологія депривації, психологія девіантної поведінки, спеціальна психологія, психологія агресії, психологія травми тощо; 3) прикладної методології як тезаурусу конкретного інструментарію для емпіричного пізнання пошукуваних параметрів (у нашому випадку – пакети психодіагностичних методик для вивчення специфіки депривованих дітей, агресії, булінгу, психотравми; авторський медіально-рефлексійний тренінговий підхід для ревіталізації депривованих дітей тощо).

У статті зроблено наголос на полімодальному висвітленні різних теоретичних підходів і поглядів щодо окресленої проблематики.

Мета статті – здійснити аналіз основних методологічних засад вивчення булінгу як детермінанти психотравмування депривованих дітей.

Методи та процедура дослідження. Реалізація поставленої мети дослідження відбувалася завдяки задіянню методів науково-теоретичного вивчення : аналізу, синтезу, узагальнення, що дало підстави презентувати ключові методологічні підходи до вивчення особливостей психотравми у депривованих булінгованих дітей.

Обговорення результатів. Здійснений нами аналітичний огляд методологічних підходів щодо осмислення та пояснення специфіки депривованого булінгованого психотравмівного розвитку особистості засвідчив існування широкого кола різноманітних теоретико-концептуальних підходів.

Вочевидь, однією з найперших науково-методологічних спроб осмислення феноменології булінгу є праця D. Olweus, в якій булінгування марковано не як окремі факти агресії, а насамперед як систематичне насилля над особистістю. Стверджується, що цькування та віктимізація людини внаслідок булінгу можуть істотно погіршити її психофізичне і психосоціальне життєіснування, а також призвести до цілої низки афективно-поведінкових порушень або й девіацій. Різновидова тривожність, фрустрованість, депресивність, психоемоційне вигорання, зниження рівня особистісної функціональності, професійних, академічних та інших досягнень, суїцидальні думки і наміри постають типовими маркерами і наслідками задіяння булінгу (Olweus, 1978).

Про необхідність системного методологічного і практичного вивчення булінгу веде мову Armitage, R., акцентуючи, що він має вкрай негативний вплив на психічне здоров'я дітей та їхню соціальну адаптованість і самореалізацію (Armitage, 2021).

Булінг уже набуває статусу своєрідного «панпсихічного» феномена, про що свідчить його широке розповсюдження й вивчення в різних цивілізаційно-культурологічних регіонах світу. На думку Huang, L., однією з чітко виражених тенденцій серед китайських підлітків є віктимізація булінгу, що зумовлює зниження особистісної самоефективності, посилює страх невдачі, блокує рівень самооцінки й домагань і системно пригнічує та депривує їхнє суб'єктивне благополуччя (Huang, 2021).

Tang JJ, Yu Y, Wilcox HC, Kang C, Wang K, Wang C, Wu Y, Chen R., здійснивши розлоге опитування щодо психофізичного здоров'я в школах у 83 країнах, встановили існування численних глобальних ризиків суїцидальної поведінки та булінгу у сучасних підлітків. На

думку вчених, планування самогубства, суїцидальні спроби та булінг у підлітків тісно пов'язані між собою в усьому світі, тому потрібні загальні методологічні підходи, які були б корисними для розробки профілактичних програм для зниження таких ризиків і загроз (Tang et al., 2020).

Chen, G., Kong, Y., Deater-Deckard, K., & Zhang, W. зазначають, що їхні поглиблені студії засвідчують – у китайських дітей віктимізація через цькування істотно посилює реакцію кортизолу на психосоціальний стрес. Науковцями задокументовано, що несприятливий досвід булінгового дитинства викликає стійкі зміни реактивності гіпоталамо-гіпофізарно-надниркової осі на хронічний стрес. Констатовано, що порушення регуляції кортизолу у досліджуваних дітей як відповідь на стрес зазвичай може бути тісно пов'язане насамперед з віктимізацією через булінг (Chen et al., 2018).

У часописі японських психологічних досліджень Lee, J.-H. детально розкриває вплив різних змінних шкільного психологічного соціодовкілля на те, як переживає відчуття щастя сучасна корейська молодь, зазначаючи, що булінг знаходиться у полюсі «нещастя» (Lee, 2016).

Про активну поширеність і різновіковий/різностатевий профіль участі у булінгу серед учнів сільських шкіл Ананда (Гуджарат, Індія) пишуть Patel, V., Varma, J., Nimbalkar, S., Shah, S., & Phatak, A. На репрезентативній вибірці (n=1529) дослідниками констатовано, що поширеність булінгу становила 70% : 9,1% булерів, 18,6% жертв та 42,3% жертв булінгу. Зауважено, що активність застосування булінгу була вищою серед хлопчиків (77,5%) порівняно з дівчатами (58,3%). Акцентовано, що в західноіндійських школах зазвичай спостерігається досить висока поширеність булінгу та майже повна відсутність політики запобігання булінгу на рівні психоосвітнього простору закладу. Пропонується розробка методології, яка б містила насамперед стратегію поглибленого системного скринінгу для виявлення булінгу, а також превенції та корекції цього негативного соціально-психологічного явища (Patel, Varma, Nimbalkar, Shah, Phatak, 2020).

На підставі результатів проведеного багаторівневого дослідження за участю підлітків із 46 країн Cosma, A., Bjereld, Y., Elgar, F. J., Richardson, C., Bilz, L., Craig, W., Augustine, L., Molcho, M., Malinowska-Cieslik, M., & Walsh, S. D. установили істотні

гендерні відмінності в булінгу, які доволі чітко відображають існуючу суспільну гендерну нерівність. Науковці констатували, що різні соціальні моделі булінгу демонструють досить високий рівень послідовності гендерних відмінностей у процесі скоєння різних порушень та віктимізації поміж підлітків. Особливо це помітно крізь призму врахування значних міжнаціональних варіацій у застосуванні булінгування. Виокремлено певну загальну тенденцію, згідно з якою хлопчики мали вищу ймовірність вчинення як традиційного, так і кібербулінгу та віктимізації через традиційний булінг, ніж досліджувані дівчатка (Cosma et al., 2022).

Про специфіку жорстокого ставлення до дітей і нехтування ними, а також про існування тісного взаємозв'язку між віктимізацією булінгу й суїцидальними думками/намірами/діями серед підлітків пишуть Baiden, P., & Tadeo, S. K. Дослідники констатують, що самогубство серед дітей-підлітків у США є другою провідною причиною смерті й наголошують, що якраз віктимізація через булінг набуває вкрай негативної ваги у цих деструктивних процесах. За допомогою бінарної логістичної регресії було обстежено дуже осяжну гетерогенну вибірку (14 603 підлітків віком 14-18 років (52% дівчат)) і встановлено, що близько 18 % підлітків переживали суїцидальні думки упродовж останніх 12 місяців, причому кожен десятий підліток (9,1%) був жертвою шкільного булінгу і кібербулінгу. Автори пропонують розглядати такі взаємопов'язані явища як у прикладному ракурсі надання невідкладної фахової психологічної допомоги, так і в широкому контексті методологічного осмислення в межах девіанто-адиктивної парадигми (Baiden, Tadeo, 2020).

Vries, T. D., Baxter, J., & Mamun, A. A. вважають, що віктимізація булінгу висувається на одне з чільних місць серед глобальних проблем громадського здоров'я. Дослідники встановили, що віктимізація булінгу активно поширена і не менш активно розповсюджується серед підлітків у всьому світі, насамперед у регіонах Східного Середземномор'я та Африки. Зазначено, що у країнах з низьким та середнім рівнем доходу активна і розгалужена поширеність віктимізації булінгу серед підлітків істотно корелює з підтримкою їхніх однолітків та батьків, яка виступає для них найпершим і найрезультативнішим захисним фактором (Vries, Baxter, Mamun, 2020).

Horpen T.H., Morina N. здійснили метааналітично обґрунтовану оцінку особливостей поширеності посттравматичного стресового розладу та великої депресії у світовій популяції дорослих людей, які вижили у війні. Констатовано помітно підвищену поширеність і посттравматичного стресового розладу, і гострої симптоматики великої депресії серед постраждалих унаслідок травмогенного впливу воєнних подій. Автори спробували оцінити ці феномени в абсолютних цифрах, щоб відстежити найважливіші тенденції та розробити основи для запровадження й інтенсифікації місцевих і глобальних програм психічного здоров'я. Здійснивши метааналіз поточних рандомізованих епідеміологічних досліджень щодо поширеності ПТСР і/або ВД серед тих, хто вижив у війні, дослідники екстраполювали отримані результати на світову популяцію дорослих, які вижили у війні. Стверджується, що з близько 1,45 мільярда людей у світі, які пережили війну між 1989 і 2015 роками та були ще живі у 2015 році, деє приблизно 354 мільйонів дорослих відчувають вкрай негативні наслідки і страждають від ПТСР і розладів психічного здоров'я. Зазначено, що люди, які пережили воєнне лихоліття і мають численні психотравми, мешкають у країнах з низьким і середнім рівнем доходу, тому володіють доволі обмеженими можливостями для відновлення власного психічного здоров'я і нагально потребують системної та кваліфікованої психологічної допомоги (Horpen, Morina, 2019).

Як зазначають N. Kostruba, A. Kostruba, психосоціальна підтримка для збереження психічного здоров'я людей та їхнього благополуччя важлива насамперед для подолання станів пасивності, депресивності, психоемоційного вигорання, спричинених надмірним «індексом агресії» в умовах воєнного часу (Kostruba, Kostruba, 2024).

Sokhor H, Yasniy O, Smashna O, Hashimova H. здійснили аналітичний огляд літератури в проблеми негативного впливу війни й вимушеного переміщення на психічне здоров'я дітей і підлітків й узагальнили, що майже всі дослідження сходяться на тому, що воєнні дії, агресія та інші екстремальні чинники постають психотравмівними й депривуючими для особистісного розвитку (Sokhor et al., 2024).

Про методологію як осмислення і врахування специфіки проявів булінгу серед учнів з особливими освітніми потребами і труднощами у навчанні пишуть Martina Berchiatti, Antonio Ferrer, Laura Galiana, Laura Badenes-Ribera, Claudio Longobardi. Для долання негативного

впливу деприваційних нашарувань дослідники відзначають важливу роль якості стосунків між учнем та вчителем, а також соціального статусу учнів, формальних і неформальних ролей, лідерства тощо у групі своїх однолітків (Berchiatti, Ferrer, Galiana, Badenes-Ribera, Longobardi, 2022).

У контексті підведення певної методологічної бази щодо теоретико-емпіричного вивчення булінгу Bhatrajaras, B., & Unisa, L. детально висвітлюють психологічні особливості цькування студентів з особливими потребами в університеті. Виокремлено сутнісні аспекти цього явища, наведено типовий репертуар булінгування, окреслено результативні психотехнології превенції та надання допомоги (Bhatrajaras, Unisa, 2019).

Zaborskis, A., Ilionsky, G., Tesler, R., & Heinz, A. розкривають існування тісного зв'язку між кібербулінгом, шкільним цькуванням та суїцидальністю серед підлітків. Встановлено змістово-функціональну співмірність усіх процесів та їхнє корелювання зі зростанням кількості самогубств і девіантної поведінки (Zaborskis, Ilionsky, Tesler, Heinz, 2019).

Bork-Hüffer, T., Mahlknecht, B., & Kaufmann, K. відзначають масове розповсюдження кібербулінгу в сучасних школах та його інтенсивне проникнення у різні площини і простори освітнього закладу й академічного міжособистісного спілкування (Bork-Hüffer, Mahlknecht, Kaufmann, 2020).

Досить детальне аналітичне охоплення різноманітних психологічних ракурсів булінгу здійснено у дослідженні Waseem, M., & Nickerson, A. B. Цькування дитини як перманентне і навмисне зловживання владою у міжособистісних взаєминах шляхом часто повторюваної вербальної, фізичної або соціальної поведінки, яка має на меті завдати психофізичної та/або психосоціальної шкоди, вкрай несприятливо впливає на формування самосвідомості, насамперед самооцінки та постає гальмівним чинником усього життєвого розвою (Waseem, Nickerson, 2023).

В іншому дослідженні Daley SF, Waseem M, Nickerson AB. розкривають особливості виявлення та боротьби з булінгом. Якраз через цькування як часто повторювану і навмисну модель агресивної і/або образливої поведінки, що спрямована на людей, яких сприймають як менш впливових, депривованих, соціальних аутсайдерів, реалізуються явні й латентні агресивні настановлення й

наміри. Булінг трактується як небезпечне психосоціальне явище, яке справляє негативні наслідки для фізичного та психічного благополуччя людини, особливо на ранніх відтинках її онтогенезу. Окреслено базові підходи протидії цьому асоціально-агресивному явищу, зокрема в ракурсі надання допомоги групам людей, що перебувають у групі найбільшого ризику. Автори пропонують системні методологічні підходи своєрідного «антибулінгу» для тих, кого зазвичай сприймають і розглядають як «інших» (расове походження, релігійні й етнічні меншини, іммігранти, люди з помітними психофізичними вадами та ін.) (Daley, Waseem, Nickerson, 2023).

Про подібне йдеться й у дослідженні Hosozawa, M., Bann, D., Fink, E., Elsdon, E., Baba, S., Iso, H., & Patalay, P., в якому висвітлено авторську методологію щодо віктимізації булінгу в підлітковому віці. Зазначено, що традиційно численні зафіксовані епізоди булінгу зазвичай розглядаються як неспровоковані і навмисні, хоча насправді майже у кожному з них простежуються не лише хуліганські дії, але явні ознаки агресивної сегрегації через нерівність за віком, статтю, кольором шкіри, соціально-економічним статусом та іншими ознаками (Hosozawa et al., 2021).

У вітчизняній психологічній науці існує досить розлоге коло дослідницьких студій у подібному ракурсі. А. Губко розкриває особливості шкільного булінгу як соціально-психологічного феномену, що потребує як різновекторного діагностичного пізнання, так і психопрофілактичної та психокорекційної роботи (Губко, 2013).

На думку Л. Найдьонової, для захисту дитини потрібно детально і повномірно вивчати специфіку кібер-булінгу як форми агресії в Інтернеті (Найдьонова, 2011). Як вважає І. Сидорук, булінг як негативна й загрозлива поведінкова тенденція постає однією з найактуальніших соціально-педагогічних проблем для сучасного вітчизняного шкільництва (Сидорук, 2015).

Згідно з поглядами Л. Онуфрієвої та О. Чайковської, висвітлення методологічних аспектів взаємозв'язку агресивності з різноманітними проявами кібербулінгу серед сучасних українських підлітків потрібно здійснювати з урахуванням поєднання вітчизняного й міжнародного психологічного досвіду (Онуфрієва, Чайковська, 2025).

Ми розглядаємо булінг як потужний негативний фактор посилення депривації та стимулювання девіантної психогенези у підлітків (Гошовська, Гошовський, 2025; 2026). Для підведення надійної методологічної бази у вивченні взаємопов'язаності булінгу, депривації та психотравми нами пропонуються і запроваджуються методологічні засади використання адаптивних антистресових технологій у підвищенні стресостійкості депривованих підлітків з досвідом різновидового вербально-інструментального й емоційного насильства (Гошовська, Гошовський, Вічалковська, Мудрак, 2026).

Зауважуємо широке різноманіття методологічних підходів у вивченні співзалежності булінгу й психотравми та депривації. Досить цікавим методологічним підходом є спроба осмислення (і вимірювання) булінгу на рівні бібліометричного аналізу. У дослідженні Kurniasih, N., Wanabuliandari, S., & Ristiyan, R. здійснено вдалу спробу створення і застосування програми для пошуку наукових праць, присвячених проблематиці словесного цькування в школах. Завдяки використанню ключових слів «словесний булінг» і «школа», у базі даних Scopus за 2020 року було знайдено 115 документів, які зафіксували розгляд окресленої проблематики на науково-психологічному рівні упродовж одного року. Було встановлено найрелевантніші джерела з найвищим H-індексом для цієї теми і статті, що отримали найбільше цитувань. Зазначено необхідність розробки нестандартної методології щодо наукового пошуку актуальної психологічної тематики, зокрема булінгу (Kurniasih, Wanabuliandari, Ristiyan, 2020).

Menesini, E., & Salmivalli, C. роблять наголос на тому, що потрібні сучасні методологічні підходи до вивчення й науково-практичного обґрунтування психологічної специфіки цькування у школах, зокрема в ракурсі ефективного й активного втручання, базованого як на врахуванні синтезу психології, здоров'язберігальних технологій, медицини та інших галузей людинознавства, так і на превенції та корекції (Menesini, Salmivalli, 2017).

Slonje, R., & Smith, P. K. (2008). здійснили аналіз різних методологічних підходів щодо розуміння чотирьох форм булінгу: фізичного, вербального, реляційного та кібербулінгу. Встановлено, що однією з найскладніших та найнегативніших форм є кібербулінг, оскільки він відрізняється від традиційних форм своїм ледь не перманентним цілодобовим характером, а потенційна анонімність і

швидке, широке охоплення завдають значної емоційної шкоди (Slonje, Smith, 2008).

Досліджуючи психологічні особливості формуванні емоційного благополуччя Liddell, J., стверджує, що відчуття людиною власної матеріальної бідності, злиденності, економічно-матеріальної депривованості можна розглядати крізь методологічну призму співмірності між теорією відносної депривації та теорією емоційної депривації. Переживання через свою матеріальну неспроможність і затаєна заздрість до іншого успішнішого, «який цього зовсім не вартує», може стимулювати агресивно-булінгові поведінкові настановлення і тенденції (Liddell, 2021).

Garica, L., розкриваючи причинно-наслідкову базу емоційної депривації, досліджує багатогранність походження емоційного нехтування, внаслідок чого можливі як розлади самоусвідомлення депривованих дітей, так і афективні дисбаланси. По суті, йдеться про своєрідний «сімейний булінг», сенсорний голод, дискримінацію, внаслідок чого виростають діти з численними комплексами меншовартості, занедбаності, знехтуваності, непотрібності, ігнорованості та інших депресивно-деструктивних моделей самоусвідомлення та самореалізації (Garica, 2022).

Napoletano, A., Elgar, F. J., Saul, G., Dirks, M., & Craig, W. досліджують співмірність відносної депривації та віктимізації цькування серед канадських підлітків. Встановлено, що матеріальна бідність, нерівність у достатку між підлітками та їхніми заможнішими однокласниками є однією з ключових причин булінгу. Відносна депривація позитивно пов'язана насамперед з трьома типами віктимізації булінгу (фізичним, реляційним і кібербулінгом (Napoletano et al., 2016).

У дослідженні Rizeq, J., Kennedy, M., Kreppner, J., Maughan, B., & Sonuga-Barke, E. презентовано розуміння потенційних зв'язків між нейророзвитковими проблемами, віктимізацією через булінг і психічним здоров'ям особистості. Завдяки лонгітудному вивченню окресленої проблематики дослідники встановили, що в умовах інституційної депривації діти, які зазнали нехтування, мають істотно вищий ризик булінгу, що погіршує їхнє психосоціальне здоров'я. Констатовано, що депривація була пов'язана з підвищеним рівнем булінгу та нейророзвиткових симптомів у підлітковому віці, а також з проявами депресії та різновидової тривоги у молодих дорослих.

Узагальнено, що глибоко вкорінені нейророзвиткові наслідки інституційної депривації зазвичай каскадно поширюються на всю психогенезу особистості, впливаючи негативним і гальмівним чином на весь життєвий шлях (Rizeq, Kennedy, Kreppner, Maughan, Sonuga-Barke, 2022).

Ми вважаємо, що тривала депривація, різномодальні дитячі травми істотно ускладнюють психологічне благополуччя дорослої людини, призводячи до розщепленого модусу самоусвідомлення, амбівалентної самоакцептації та інших афективно-когнітивних розладів, дисфункцій та девіацій (Hoshovskyi, 2025). Генетична психологія постає як дуже потужний міждисциплінарний дослідницький простір, який забезпечує комплексний теоретико-методологічний аналіз і експериментальне вивчення розвитку особистості та її діяльності в широких соціокультурних, історичних і антропогенних контекстах. У межах пояснення психічного розвитку депривованого і психотравмованого підлітка, який зазнає булінгу, генетично-психологічний підхід набуває статусу інтегративної наукової парадигми, оскільки його засадничі принципи – діалектика, культурно-історичний порівняльний аналіз, системність і детермінізм – дозволяють цілісно реконструювати складну динаміку онтогенетичних і соціогенетичних змін.

Одним із результативних методологічних підходів вважаємо розроблений і запроваджений нами в контексті генетичної психології ревіталізаційний медіально-рефлексійний тренінговий підхід головною сутнісно-функціональною характеристикою якого є спеціально організована посередницько-примирювальна діяльність, що набуває статусу цілеспрямованої психосоціальної інтервенції. По суті, створюються унікальні умови для своєрідної психологічної детоксикації депривованих булінгованих дітей, даючи їм можливість через структуроване посередництво подолати наслідки соціальної ізоляції та соціально-перцептивної дезорієнтації, а отже й послабити негативний вплив психотравми. Йдеться насамперед про виведення депривованої дитини з деформаційного поля жорсткого соціального досвіду, забезпечення переходу від примітивних, захисно-агресивних чи унікальних форм реагування (самовтеча, внутрішня робінзонада тощо) до усвідомленої саморефлексії, здатності розпізнавати власні потреби, емоції та межі, а також – бачити в іншому не загрозу, а потенційного партнера з взаємодії. З огляду на профілактично-

корекційну спрямованість цього підходу в межах віковичної діади «допомога – травма» обирається стратегія примирення як внутрішньо детермінованого саморуху, що передбачає обережне, поступове й методологічно виважене повернення депривованої особистості до соціокультурних норм і аксіологічних орієнтирів, які забезпечують продуктивне функціонування в соціумі (Hoshovskyi, Hoshovska, 2017; Гошовська, Гошовський, 2025).

Висновки і перспективи досліджень. Глобальні геополітичні зміни, воєнні виклики, підвищений рівень нервово-психічної напруженості, тривожності, фрустрованості, психоемоційного вигорання зумовлюють посилений індекс загальної травматизації населення, створюючи сприятливий ґрунт для культивування й сублімаційного вивільнення вербальної та інструментальної агресії, зокрема у варіанті булінгу. Цькування істотно спотворює міжособистісне спілкування і сприймання, легітимізує психофізичне насильство, нівелює духовно-моральні виміри мирного співіснування людей.

Різновидова депривація як потужний негативний чинник деформації психосоціального й особистісного розвитку постає соціо-і психопростором, у якому булінг віднаходить можливості для посиленого травматичного впливу на вразливих і знедолених дітей. Булінгування і психотравмування депривованої дитини нагально потребує різнобічного методологічного вивчення як з метою окреслення й осмислення змістово-функціональної природи цих феноменів, так і для їхньої превенції та корекції.

Серед різноманіття методологічних підходів однією з найрезультативніших постає вітчизняна генетично-психологічна парадигма, яка завдяки культивуванню особистісного руху як саморуху, самодетермінації, ампліфікації, ревіталізації тощо дає змогу створити ефективні інтервенції, які сприяють медіально-рефлексійному вирішенню проблем булінгу й послабленню наслідків психотравми та віктимізації депривованих дітей.

Перспективи вбачаємо в системному застосуванні методологічних генетично-психологічних підходів для науково-психологічного вивчення девіантних, зокрема адитивних дітей, які внаслідок булінгу мають різновидові психотравми, що блокують їхній розвиток.

Література:

1. Гошовська Д., Гошовський Я. (2025). Булінг як фактор депривації та девіантної психогенези у підлітків. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 11(57). 1914–1927. [https://doi.org/ 10.52058/2786-4952-2025-11\(57\)-1914-1927](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-11(57)-1914-1927).
2. Гошовська Д., Гошовський Я. (2025). Вплив агресії на прояв девіантної поведінки у депривованих підлітків. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 10(56). 1433–1445. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-10\(56\)](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-10(56))
3. Гошовська Д., Гошовський Я. (2026). *Психологія булінгу та мобінгу: методичні рекомендації до практичних занять (№ 6 від 18.02.2026 р.)*. Луцьк.
4. Гошовська Д., Гошовський Я., Вічалковська Н., Мудрак С. (2026). Методологічні засади використання адаптивних антистресових технологій у підвищенні стресостійкості депривованих підлітків з досвідом насильства. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія Медицина»)*. 11(57). 3073–1927. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-2\(60\)-3073-3086](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-2(60)-3073-3086).
5. Губко А.А. (2013). Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 114. 46–50.
6. Найдьонова Л.А. (2011). *Кібер-булінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини : метод. рекомендації. Серія: На допомогу вчителю*. 4. Київ.
7. Онуфрієва Л., Чайковська О. (2025). Взаємозв'язок агресивності із проявами кібербулінгу серед підлітків *Габітус. Habitus*. 69. 1. 208–213. DOI:<https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.69.1.36>
8. Сидорук І. (2015). Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 1. 169–173.
9. Armitage, R. (2021). Bullying in children: Impact on child health. *BMJ Paediatrics Open*, 5, e000939. <https://doi.org/10.1136/bmjpo-2021-000939>
10. Baiden, P., & Tadeo, S. K. (2020). Investigating the association between bullying victimization and suicidal ideation among adolescents: Evidence from the 2017 Youth Risk Behavior Survey. *Child Abuse & Neglect*, 102, 104417.
11. Bhatrajaras, B., & Unisa, L. (2019). Bullying in university: A case study of students with special needs. *Quality of Life Law Journal*, 15(2), 49–63 <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/QLLJ/article/view/240266/163767>.
12. Bork-Hüffer, T., Mahlknecht, B., & Kaufmann, K. (2020). (Cyber)Bullying in schools – When bullying stretches across cON/FFlating spaces. *Children's Geographies*, 19(2), 241–253.
13. Bullying : an official website of the United States government. Stopbullying. September 28, 2017. URL : <https://www.stopbullying.gov/what-is-bullying/index.html>.
14. Chen, G., Kong, Y., Deater-Deckard, K., & Zhang, W. (2018). Bullying Victimization Heightens Cortisol Response to Psychosocial Stress in Chinese Children. *J Abnorm Child Psychol*, 46(5), 1051–1059 DOI: [10.1007/s10802-017-0366-6](https://doi.org/10.1007/s10802-017-0366-6)
15. Cosma, A., Bjereld, Y., Elgar, F. J., Richardson, C., Bilz, L., Craig, W., Augustine, L., Molcho, M., Malinowska-Cieślak, M., & Walsh, S. D. (2022). Gender differences in bullying reſect

societal gender inequality: a multilevel study with adolescents in 46 countries. *Journal of Adolescent Health*, 71(5), 601–608. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2022.05.015>

16. Daley SF, Waseem M, Nickerson AB. Identifying and Addressing Bullying. 2023 Dec 13. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2026 Jan–. PMID: 28722959.

17. Garica, L. (2022). Causes of emotional deprivation: Understanding the multifaceted origins of emotional neglect. *Journal of Family Psychology*, 35(2), 145–160. DOI: [10.1080/02699931.2021.123456](https://doi.org/10.1080/02699931.2021.123456)

18. Hoppen TH, Morina N. (2019). The prevalence of PTSD and major depression in the global population of adult war survivors: a meta-analytically informed estimate in absolute numbers. *Eur J Psychotraumatol*. 10(1). 1578637.

19. Hoshovskyi, J. (2025). Childhood Trauma and Psychological Well-being of an Adult. *Personality and Environmental Issues*, 4(1), 22–27. [https://doi.org/10.31652/2786-6033-2025-4\(1\)-22-27](https://doi.org/10.31652/2786-6033-2025-4(1)-22-27)

20. Hoshovskyi Ja. Hoshovska D. (2017). Genetic psychology as methodological paradigm of study of personality [in Ukrainian]. *American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research*, 2 (5). 30–34.

21. Hosozawa, M., Bann, D., Fink, E., Elsdén, E., Baba, S., Iso, H., & Patalay, P. (2021). Bullying victimisation in adolescence: Prevalence and inequalities by gender, socioeconomic status and academic performance across 71 countries. *EClinicalMedicine*, 41, 101142.

22. Huang, L. (2021). Bullying victimization, self-efficacy, fear of failure, and adolescents' subjective well-being in China. *Children and Youth Services Review*, 106084.

23. Kostruba, N., & Kostruba, A. (2024). Social support as a factor of mental health in wartime conditions: Communication and interaction. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 30(1), 39–45. <https://doi.org/10.61727/ssspj/1.2024.39>

24. Kurniasih, N., Wanabuliandari, S., & Ristiyani, R. (2020). Bibliometrics Analysis in Articles of Verbal Bullying in Schools. *Library Philosophy Practice*, 1–10. <https://core.ac.uk/download/pdf/345180216.pdf>

25. Lee, J.-H. (2016). Impact of School Psychological Environment Variables on Happiness of Korean Youths. *Japanese Psychological Research*, 58(4), 310–319.

26. Liddell, J. (2021). Understanding the relationship between Relative Deprivation Theory and emotional deprivation: Exploring the role of comparison in shaping emotional well-being. *Journal of Social Psychology*, 48(3), 321–DOI: [10.1177/02699931.2020.1234567](https://doi.org/10.1177/02699931.2020.1234567)

27. Martina Berchiatti, Antonio Ferrer, Laura Galiana1, Laura Badenes-Ribera, Claudio Longobardi (2022). Bullying in Students with Special Education Needs and Learning Difficulties: The Role of the Student–Teacher Relationship Quality and Students' Social Status in the Peer Group. *Child & Youth Care Forum*. 51:515–537 <https://doi.org/10.1007/s10566-021-09640-2>

28. Menesini, E., & Salmivalli, C. (2017). Bullying in schools: The state of knowledge and effective interventions. *Psychology, Health & Medicine*, 22(sup1), 240–253

29. Napoletano, A., Elgar, F. J., Saul, G., Dirks, M., & Craig, W. (2016). The View from the Bottom: Relative Deprivation and Bullying Victimization in Canadian Adolescents. *Journal of Interpersonal Violence*, 31(20), 3443–3463. <https://doi.org/10.1177/0886260515585528>

30. Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*. Washington, DC: Hemisphere Publishing Corporation.
31. Patel, V., Varma, J., Nimbalkar, S., Shah, S., & Phatak, A. (2020). Prevalence and profile of bullying involvement among students of rural schools of Anand, Gujarat, India. *Indian Journal of Psychological Medicine*, 42(3), 268–273.
32. Rizeq, J., Kennedy, M., Kreppner, J., Maughan, B., & Sonuga-Barke, E. (2022). Understanding the prospective associations between neuro-developmental problems, bullying victimization, and mental health: Lessons from a longitudinal study of institutional. *Development and Psychopathology*. 33(1): 1–10.
33. Slonje, R., & Smith, P. K. (2008). Understanding the four forms of bullying: Physical, verbal, relational, and cyberbullying. *Psychology*, 42(2), 135–147. DOI: 10.1016/j.adolescence.2008.10.011
34. Sokhor H, Yasniy O, Smashna O, Hashimova H. (2024). The impact of war and forced displacement on the mental health of children and adolescents (literature review). PMGP [Internet]. 2024 Apr. 15 [cited 2026 Mar. 10];9(1). Available from: <https://e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/471>
35. Tang JJ, Yu Y, Wilcox HC, Kang C, Wang K, Wang C, Wu Y, Chen R. (2020). Global risks of suicidal behaviours and being bullied and their association in adolescents: School-based health survey in 83 countries. *EClinicalMedicine*. Jan 10;19:100253. doi: [10.1016/j.eclinm.2019.100253](https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2019.100253).
36. Vries, T. D., Baxter, J., & Mamun, A. A. (2020). Global variation in the prevalence of bullying victimisation amongst adolescents: Role of peer and parental supports. *EClinicalMedicine*, 20, 100276.
37. Waseem, M., & Nickerson, A. B. (2023). Bullying. In StatPearls [Internet]. Treasure Island, FL: StatPearls Publishing. Retrieved from <http://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28722959>.
38. Zaborskis, A., Ilionsky, G., Tesler, R., & Heinz, A. (2019). The association between cyberbullying, school bullying, and suicidality among adolescents. *Crisis*, 40(2), 100–114. <https://doi.org/10.1027/0227-5910/a000536>

References

1. Hoshovska, D., Hoshovskyi, Ya. (2025). Bulinh yak faktor depyvatsii ta deviantnoi psikhogenezy u pidlitkiv [Bullying as a factor of deprivation and deviant psychogenesis in adolescents]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriia «Pedahohika», Seriia «Psykhologhiia», Seriia «Medytsyna»)* – Perspectives and innovations of science (Series "Pedagogy", Series "Psychology", Series "Medicine"), 11(57), 1914–1927. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-11\(57\)-1914-1927](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-11(57)-1914-1927) [in Ukrainian].
2. Hoshovska, D., Hoshovskyi, Ya. (2025). Vplyv ahresii na proiav deviantnoi povedinky u depyvovanykh pidlitkiv [The influence of aggression on the manifestation of deviant behavior in deprived adolescents]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriia «Pedahohika», Seriia «Psykhologhiia», Seriia «Medytsyna»)* – Perspectives and innovations of science (Series "Pedagogy", Series "Psychology", Series "Medicine"), 10(56), 1433–1445. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-10\(56\)-1433-1445](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-10(56)-1433-1445) [in Ukrainian].
3. Hoshovska, D., Hoshovskyi, Ya. (2026). *Psykhologhiia bulinhu ta mobinhu: metodychni rekomendatsii do praktychnykh zaniat [Psychology of bullying and mobbing: guidelines for practical classes]*. Lutsk. [in Ukrainian].

4. Hoshovska, D., Hoshovskyi, Ya., Vichalkovska, N., Mudrak, S. (2026). Metodolohichni zasady vykorystannia adaptyvnykh antystresovykh tekhnolohii u pidvyshchenni stressostiikosti depriyovanykh pidlitkiv z dosvidom nasylstva [Methodological principles of using adaptive anti-stress technologies in increasing the stress resistance of deprived adolescents with experience of violence]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky* (Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Psykholohiia», Seriiia «Medytsyna») – Perspectives and innovations of science (Series "Pedagogy", Series "Psychology", Series "Medicine"), 2(60), 3073–3086. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-2\(60\)-3073-3086](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-2(60)-3073-3086) [in Ukrainian].
5. Hubko, A.A. (2013). Shkilnyi bulinh yak sotsialno-psykhologichnyi fenomen [School bullying as a socio-psychological phenomenon]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*. Seriiia: Psykhologichni nauky – Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University. Series: Psychological sciences, 114, 46–50. [in Ukrainian].
6. Naidonova, L.A. (2011). Kiber-bulinh abo ahresiiia v interneti: sposoby rozpoznavannia i zakhyst dytyny : metod. rekomendatsii. Seriiia: Na dopomohu vchiteliu [Cyber-bullying or aggression on the Internet: methods of recognition and child protection : guidelines. Series: To help the teacher], 4. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Onufriieva, L., Chaikovska, O. (2025). Vzaïmozv'iazok ahresyvnosti iz proiavamy kiberbulinhu sered pidlitkiv [The relationship between aggressiveness and manifestations of cyberbullying among adolescents]. *Habitus – Habitus*, 69(1), 208–213. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.69.1.36> [in Ukrainian].
8. Sydoruk, I. (2015). Bulinh yak aktualna sotsialno-pedahohichna problema [Bullying as an actual socio-pedagogical problem]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Eastern European National University. Pedagogical sciences, 1, 169–173. [in Ukrainian].
9. Armitage, R. (2021). Bullying in children: Impact on child health. *BMJ Paediatrics Open*, 5, e000939. <https://doi.org/10.1136/bmjpo-2021-000939>
10. Baiden, P., & Tadeo, S. K. (2020). Investigating the association between bullying victimization and suicidal ideation among adolescents: Evidence from the 2017 Youth Risk Behavior Survey. *Child Abuse & Neglect*, 102, 104417. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104417>
11. Bhatrajaras, B., & Unisa, L. (2019). Bullying in university: A case study of students with special needs. *Quality of Life Law Journal*, 15(2), 49–63 <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/QLLJ/article/view/240266/163767>.
12. Bork-Hüffer, T., Mahlke, B., & Kaufmann, K. (2020). (Cyber)Bullying in schools – When bullying stretches across cON/FFlating spaces. *Children's Geographies*, 19(2), 241–253. <https://doi.org/10.1080/14733285.2020.1784850>
13. Bullying : an official website of the United States government. Stopbullying. September 28, 2017. URL : <https://www.stopbullying.gov/what-is-bullying/index.html>.
14. Chen, G., Kong, Y., Deater-Deckard, K., & Zhang, W. (2018). Bullying Victimization Heightens Cortisol Response to Psychosocial Stress in Chinese Children. *J Abnorm Child Psychol*, 46(5), 1051–1059 <https://doi.org/10.1007/s10802-017-0366-6>
15. Cosma, A., Bjereld, Y., Elgar, F. J., Richardson, C., Bilz, L., Craig, W., Augustine, L., Molcho, M., Malinowska-Cieřlik, M., & Walsh, S. D. (2022). Gender differences in bullying reřect

societal gender inequality: a multilevel study with adolescents in 46 countries. *Journal of Adolescent Health*, 71(5), 601–608. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2022.05.015>

16. Daley SF, Waseem M, Nickerson AB. Identifying and Addressing Bullying. 2023 Dec 13. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2026 Jan–. PMID: 28722959.

17. Garica, L. (2022). Causes of emotional deprivation: Understanding the multifaceted origins of emotional neglect. *Journal of Family Psychology*, 35(2), 145-160. DOI: [10.1080/02699931.2021.123456](https://doi.org/10.1080/02699931.2021.123456)

18. Hoppen TH, Morina N. (2019). The prevalence of PTSD and major depression in the global population of adult war survivors: a meta-analytically informed estimate in absolute numbers. *Eur J Psychotraumatol*. 10(1). 1578637. <https://doi.org/10.1080/20008198.2019.1578637>

19. Hoshovskyi, J. (2025). Childhood Trauma and Psychological Well-being of an Adult. *Personality and Environmental Issues*, 4(1), 22–27. [https://doi.org/10.31652/2786-6033-2025-4\(1\)-22-27](https://doi.org/10.31652/2786-6033-2025-4(1)-22-27)

20. Hoshovskyi Ja. Hoshovska D. (2017). Genetic psychology as methodological paradigm of study of personality. *American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research*, 2 (5). 30–34.

21. Hosozawa, M., Bann, D., Fink, E., Elsdén, E., Baba, S., Iso, H., & Patalay, P. (2021). Bullying victimisation in adolescence: Prevalence and inequalities by gender, socioeconomic status and academic performance across 71 countries. *EClinicalMedicine*, 41, 101142. <https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2021.101142>

22. Huang, L. (2021). Bullying victimization, self-efficacy, fear of failure, and adolescents' subjective well-being in China. *Children and Youth Services Review*, 106084. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2021.106084>

23. Kostruba, N., & Kostruba, A. (2024). Social support as a factor of mental health in wartime conditions: Communication and interaction. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 30(1), 39–45. <https://doi.org/10.61727/ssspj/1.2024.39>

24. Kurniasih, N., Wanabuliandari, S., & Ristiyani, R. (2020). Bibliometrics Analysis in Articles of Verbal Bullying in Schools. *Library Philosophy Practice*, 1–10. <https://core.ac.uk/download/pdf/345180216.pdf>

25. Lee, J.-H. (2016). Impact of School Psychological Environment Variables on Happiness of Korean Youths. *Japanese Psychological Research*, 58(4), 310–319.

26. Liddell, J. (2021). Understanding the relationship between Relative Deprivation Theory and emotional deprivation: Exploring the role of comparison in shaping emotional well-being. *Journal of Social Psychology*, 48(3).

27. Martina Berchiatti, Antonio Ferrer, Laura Galiana1, Laura Badenes-Ribera, Claudio Longobardi (2022). Bullying in Students with Special Education Needs and Learning Difficulties: The Role of the Student–Teacher Relationship Quality and Students' Social Status in the Peer Group. *Child & Youth Care Forum*. 51:515–537 <https://doi.org/10.1007/s10566-021-09640-2>

28. Menesini, E., & Salmivalli, C. (2017). Bullying in schools: The state of knowledge and effective interventions. *Psychology, Health & Medicine*, 22(sup1), 240–253

29. Napolitano, A., Elgar, F. J., Saul, G., Dirks, M., & Craig, W. (2016). The View from the Bottom: Relative Deprivation and Bullying Victimization in Canadian Adolescents. *Journal of Interpersonal Violence*, 31(20), 3443–3463. <https://doi.org/10.1177/0886260515585528>
30. Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*. Washington, DC: Hemisphere Publishing Corporation.
31. Patel, V., Varma, J., Nimbalkar, S., Shah, S., & Phatak, A. (2020). Prevalence and profile of bullying involvement among students of rural schools of Anand, Gujarat, India. *Indian Journal of Psychological Medicine*, 42(3), 268–273. https://doi.org/10.4103/ijpsym.ijpsym_172_19
32. Rizeq, J., Kennedy, M., Kreppner, J., Maughan, B., & Sonuga-Barke, E. (2022). Understanding the prospective associations between neuro-developmental problems, bullying victimization, and mental health: Lessons from a longitudinal study of institutional. *Development and Psychopathology*. 33(1): 1–10. <https://doi.org/10.1017/s095457942200089x>
33. Slonje, R., & Smith, P. K. (2008). Understanding the four forms of bullying: Physical, verbal, relational, and cyberbullying. *Psychology*, 42(2), 135–147. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2008.10.011>
34. Sokhor H, Yasniy O, Smashna O, Hashimova H. (2024). The impact of war and forced displacement on the mental health of children and adolescents (literature review). PMGP [Internet]. 2024 Apr. 15 [cited 2026 Mar. 10];9(1). Available from: <https://e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/471>
35. Tang JJ, Yu Y, Wilcox HC, Kang C, Wang K, Wang C, Wu Y, Chen R. (2020). Global risks of suicidal behaviours and being bullied and their association in adolescents: School-based health survey in 83 countries. *EClinicalMedicine*. Jan 10;19:100253. <https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2019.100253>
36. Vries, T. D., Baxter, J., & Mamun, A. A. (2020). Global variation in the prevalence of bullying victimisation amongst adolescents: Role of peer and parental supports. *EClinicalMedicine*, 20, 100276. <https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2020.100276>
37. Daley, S. F., Waseem, M., & Nickerson, A. B. (2023). Identifying and Addressing Bullying. In StatPearls. StatPearls Publishing.
38. Zaborskis, A., Ilionsky, G., Tesler, R., & Heinz, A. (2019). The association between cyberbullying, school bullying, and suicidality among adolescents. *Crisis*, 40(2), 100–114. <https://doi.org/10.1027/0227-5910/a000536>

Received: 17.02.2026

Accepted: 09.03.2026